

Hieromnich Pantelejmon (Karczewski)

ORCID ID: 0000-0003-0829-1781

Obraz świętych dzieci-męczenników w prawosławnej hymnografii

Słowa kluczowe: dziecko, męczennik, hymnografia, niewinność, prawosławie, chrześcijaństwo wschodnie

W Ewangelii św. Mateusza czytamy słowa Chrystusa: „Pozwólcie dzieciom przychodzić do Mnie, nie przeszkadzajcie im; do takich bowiem należy królestwo Boże” (Mt 10,14). Wiek dziecięcy stanowi wyjątkowy czas w życiu człowieka, nacechowany przede wszystkim niewinnością, cnotliwością i brakiem zepsucia przez grzech.

Dzieci w Piśmie Świętym i historii chrześcijaństwa

Tematyka dzieci, ich relacji z rodzeństwem i rodzicami stosunkowo często pojawia się już w Starym Testamencie, przykładem służy wezwanie przez Boga Abrahama do złożenia ofiary z Izaaka, losy synów Jakuba, narodziny Mojżesza, Samuela, męczeństwo braci Machabeuszy i historia trzech młodzieńców w piecu ognistym. Ostatni z tematów ma szeroką reprezentację w prawosławnej hymnografii, a jednocześnie jest jedną z najczęściej przywoływanych podczas nabożeństw starotestamentowych historii.

Nowotestamentowa historia biblijna rozpoczyna się dwoma cudownymi narodzinami dzieci – św. Jana Chrzciciela i Jezusa Chrystusa, wcielonego Syna Bożego. Do dziejów zbawienia ludzkości zaliczyć trzeba także nieobecne w Piśmie Świętym, acz opisane w apokryfach narodziny Najświętszej Bogurodzicy. Wszystkie ze wspomnianych wydarzeń mają swoją reprezentację heortologiczną. Mowa nie tylko o świętach narodzin (Narodzenie św. Jana Chrzciciela – 24 czerwca, Narodzenie Bogurodzicy – 8 września, Narodzenie Chrystusa – 25 grudnia), lecz także o poczęciach każdej z Osób (Poczęcie św. Jana Chrzciciela – 23 września, Poczęcie

Bogurodzicy – 9 grudnia, Zwiastowanie Bogurodzicy będące Wcieleniem Syna Bożego – 25 marca), a także innych wydarzeniach, których tematyka hymnograficzna podkreśla dziecięcy etap życia (Wprowadzenie Bogurodzicy do świątyni – 21 listopada, Obrzezanie Pańskie – 1 stycznia, Spotkanie Pańskie – 2 lutego). Narodzinom Chrystusa towarzyszyło zabicie przez Heroda dużej liczby dzieci, które stały się pierwszymi męczennikami określanymi mianem dzieci betlejemskich.

Historia chrześcijaństwa pokazała wiele innych świętych dzieci, które także w młodym wieku oddały życie za Chrystusa. Do bardziej znanych dzieci-męczenników z pierwszych wieków należą chociażby: św. Cyryk (syn św. Julity), święte siostry Wiara, Nadzieja, Miłość (córki św. Zofii), św. Celsus (syn św. Perpetui, uczeń św. Nazariusza). W późniejszych wiekach powołano na ołtarze kolejne święte dzieci, czczone często jedynie lokalnie. Jednym z bardziej czczonych świętych prawosławnych w Polsce jest św. Gabriel Zabłudowski, mający w swoim tytule określenie „dziecko” (мученик младенец Гавриил). Wśród świętych rosyjskich mowa chociażby o św. Artemiuszu Werkolskim i św. Dymitrze Carewiczu. Można podać także przykłady świętych męczenników, którzy dziećmi nie byli, ale zaliczali się do ludzi w wieku młodzieńczym – św. Tekla, św. Agnieszka, św. Akwilina, św. Eulalia z Meridy, św. Geroncjusz Peczerski, św. Piotr Aleut.

Wszystkie wspomniane tematy biblijne oraz historie życia wymienionych świętych przeniknęły do prawosławnego nabożeństwa, znajdując odbicie w sztuce religijnej – ikonografii i hymnografii. Teksty nabożeństw szczególnie bogate w tego rodzaju wątki i tematy są dostosowane do konkretnego czasu w roku liturgicznym. Niniejsze opracowanie prezentuje główne motywy nabożeństw ku czci świętych dzieci męczenników.

Obrzęd pogrzebu dziecka

Kościół prawosławny rozróżnia cztery rodzaje obrzędu pogrzebu w zależności od wieku lub stanu osoby zmarłej – pogrzeb osoby świeckiej, dziecka (do lat 7), mnicha, kapłana. Każdy z nich ma inny przebieg i inną treść tekstów modlitewnych, które dostosowane są tematycznie do poszczególnych grup.

Warto odnotować cztery tematy z obrzędu pogrzebu dziecka, do których odnosi się hymnografia ku czci świętych dzieci. Teksty przedstawiają dziecko jako istotę niewinną, niemającą w sobie zła, co wynika z faktu, że dziecko nie doświadczyło uciech świata i bardzo szybko skończyło swoje ziemskie życie. Stanowi to kontrast wobec obrzędu pogrzebu ludzi dorosłych, gdzie wiele miejsca poświęca się tematyce przemijalności i nietrwałości szczęścia ziemskiego świata. Hymny śpiewane i czytane w trakcie pogrzebu próbują również uśmierzyć ból oplakujących

utrata dziecka rodziców, a także pocieszają wszystkich, którym nie jest obojętna przedwczesna i bolesna śmierć.

Dziecięca niewinność

Na określenie tego stanu hymny używają różnych terminów. W pierwszej pieśni kanonu pogrzebu modlący zwracają się do Chrystusa słowami: „Przed zakosztowaniem ziemskich słodyczy przyjąłeś, Chryste Zbawco, nieskalane dziecko, któremu daj wieczne dobra jako miłujący człowieka”¹. Cerkiewnosłowiański tekst stosuje wobec dziecka epitet „непорочный”, to znaczy „nieskalany”. W troparionie trzeciej pieśni kanonu pojawia się synonimiczny przymiotnik „czysty” w stopniu najwyższym („чистейший” = „najczystszy”): „Panie, uczynź uczestnikiem niebieskich pałaców i świetlistego pokoju, i najświętszego chóru świętych to najczystsze dziecko”².

Niedoświadczenie uciech świata

Źródłem niewinności i nieskalaności dziecka jest nieznanostwo fałszywych radości świata, związanych często z grzechem. Czytamy o tym zarówno w kanonie, jak i w sticherze „na całowanie” (śpiewanej podczas pożegnania bliskich ze zmarłym). Podmiot liryczny w jednym z troparionów pieśni pierwszej zwraca się do Chrystusa: „Przed zakosztowaniem ziemskich słodyczy przyjąłeś, Chryste Zbawco, nieskalane dziecko, któremu daj wieczne dobra jako Przyjaciela człowieka”³. W sticherze natomiast śmierć dziecka nazywana jest ulgą, gdyż chroni je od kontaktu ze złem życia i ratuje od zniszczenia powodowanego przez grzech⁴.

Niemożliwość poznania radości świata przez zmarłe dziecko w naturalny sposób rodzi chęć wynagrodzenia tej straty. Podmiot liryczny zwraca się więc w trzeciej pieśni kanonu do Chrystusa: „Prosimy Cię, abyś tego, który nie zakosztował ziemskich słodyczy, szczerze obdarzył dobrami nadprzyrodzonymi”⁵. Dobra nadprzyrodzone, niebiańskie radości traktowane są jako nagroda, rekompensata otrzymana w zamian za przedwczesną utratę dóbr ziemskich. W czwartej pieśni kanonu podmiot liryczny jeszcze wyraźniej kontrastuje obie rzeczywistości, prosząc modlitewnie: „Władco, pozbawiłeś dziecko ziemskich rozkoszy, więc uczynź je godnym niebieskich dóbr, jako sprawiedliwy Sędzia”⁶.

¹ *Euchologion*, t. 1, Warszawa 2016, s. 432.

² *Ibidem*, s. 433.

³ *Obrzęd pogrzebu dzieci*, s. 3 (nlb.), por. on-line: <<http://liturgia.cerkiew.pl/euch/pogrzeb/dzieci.pdf>> [20.10.2020].

⁴ *Euchologion...*, s. 449.

⁵ *Obrzęd pogrzebu...*, s. 4.

⁶ *Euchologion...*, s. 436.

Smutek rodziców

Smutek po utracie bliskiej osoby jest naturalną reakcją człowieka i w żaden sposób nie jest potępiany przez Kościół. Nabożeństwo pogrzebowe ma jednak za zadanie ukazać śmierć w pojmowaniu teologicznym, by pomóc zrozumieć jej sens i choć trochę uśmierzyć ból rodziców. Hymnografia obrzędu często „nie wpisuje się w ludzkie parametry postrzegania śmierci, a tym bardziej śmierci dziecka. Postrzega ją jako błogosławieństwo i zaliczenie w poczet wybranych”⁷.

Fakt przeżywania przez rodziców smutku, którego niemal nic nie jest w stanie uśmierzyć, konstatują ikony, będące częścią składową kontakionu śpiewanego po szóstej pieśni kanonu. Podmiot liryczny stwierdza: „Nic nie współczuje bardziej niż matka i nic nie wzrusza się bardziej niż ojciec, albowiem łona ich są smutne, gdy dzieci stąd odchodzą, wielki smutek jest w sercach rodziców ze względu na dziecko”⁸. W dalszej części rozwinięty jest temat żalu, jaki przeżywa matka, która nosiła dziecko w swoim łonie: „Często drżą nad grobem piersi matki i mówią: O mój synu i dziecię słodkie, czy nie słyszysz Twojej matki, co mówi? Oto łono, które cię nosiło”⁹. Cytowany fragment koresponduje z wielkopiątkowym liturgicznym motywem *Stabat Mater* – hymnami opisującymi współcierpienia Bogurodzicy stojącej pod krzyżem Chrystusowym. Ona także nazywa Zbawiciela w tekstach hymnów mianem „dziecię słodkie”, Ona także wylewa łzy widząc mękę i śmierć Swojego Syna.

Nabożeństwo pogrzebowe wzywa wiernych nie tylko do modlitwy w intencji zmarłego dziecka, ale także pragnie pocieszyć oplakujących śmierć rodziców. Tłumaczy teologiczny sens śmierci, a także fakt, że śmierć w młodym wieku jest w eschatologicznym sensie błogosławieństwem. W jednym z troparionów siódmej pieśni kanonu podmiot zwraca się do umarłego dziecka: „Przyczyną smutku okazało się dla kochających ciebie odejście twoje, ale dla ciebie jest ono przyczyną radości i wesela, odziedziczysz bowiem, dziecko, żywot wieczny”¹⁰. Kontrast zastosowany w cytowanym fragmencie pokazuje, że smutek i łzy są jedynie tymczasową i bardzo ludzką konsekwencją przedwczesnego odejścia. W perspektywie Bożej zmarłe dziecko staje się uczestnikiem życia wiecznego. W ósmej pieśni kanonu podmiot mówi do dziecka: „Twoje odejście zaprawdę było dla nas przyczyną bólu i łez, bowiem przed zakosztowaniem w życiu tym słodczy porzuciłeś ziemię i łona rodziców”¹¹. W hymnie łzy związane z oplakiwaniem utraty dziecka znajdują swoją

⁷ Abp Jerzy (Pańkowski), *Śmierć, pogrzeb i modlitwa za zmarłych w Kościele prawosławnym*, Warszawa 2018, s. 99.

⁸ *Euchologion...*, s. 440.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, s. 441–442.

¹¹ *Ibidem*, s. 442–443.

przyczynę w niezaznaniu przez nie radości życia, odejścia z ziemi i od kochających rodziców. W rzeczywistości eschatologicznej te wydarzenia stają się jednak przyczyną zbawienia i opisywanego w poprzednim cytowanym tekście odziedziczenia żywota wiecznego.

W kontekście słów wypowiedzianych w hymnach przez rodziców czy społeczność żegnającą umarłe dziecko w sposób wyjątkowy rozbrzmiewają słowa samego dziecka. W jednym z hymnów to jemu zostaje oddany głos. W piątej pieśni kanonu czytamy: „Nie płaczcie nade mną, albowiem niczego godnego płaczu nie rozpocząłem, raczej płaczcie nad samymi sobą grzesznikami, krewni i przyjaciele, woła zmarłe dziecko: abyście nie zakosztowali męki”¹². W obrzędzie umarłe dziecko zdaje się w pełni rozumieć sens śmierci, jako przejścia do innej, wiecznej rzeczywistości. Próbuje uspokajać płacz rodziców i innych osób przeżywających odejście i zachęca wszystkich do skruchy i modlitwy w intencji samych siebie. Nie sposób nie zauważyć w cytowanym hymnie aluzji do kanonu Wielkiej Soboty, w którego dziewiątej pieśni Chrystus zwraca się do Swojej Najświętszej Matki słowami „Nie płacz nade Mną, Matko, widząc mnie w grobie...”¹³. Fakt ponownego nawiązania do tematyki cierpienia Matki Bożej pod krzyżem dodatkowo wskazuje na empiryczną wiedzę Bogurodzicy na temat utraty dziecka, co ma zainspirować do modlitwy właśnie do Niej, a także podkreśla chrystocentryczność każdej śmierci.

Smutek innych osób

Mimo iż śmierć dziecka najbardziej opłakują jego rodzice i bliscy, to jednak jest to wydarzenie budzące smutek i współczucie także innych ludzi – i o wiele bardziej niż śmierć osoby w dojrzałym czy podeszłym wieku.

W jednej ze sticher śpiewanych w momencie, gdy uczestnicy pogrzebu żegnają się z dzieckiem, słyszymy – „O, któż nie zapłacze, dziecię moje, nad twoim odejściem z tego życia, gdy jako niedojrzałe dziecko z matczynych objęć teraz jak ptak szybko uleciałeś i uciekłeś do Stwórcy wszystkich?”¹⁴. Cytowany fragment to pytanie retoryczne podmiotu sugerujące, że każdy ze smutkiem i łzami przyjmuje przedwczesną śmierć młodej osoby.

¹² *Euchologion...*, s. 437–438.

¹³ *Wielki Tydzień i święto Paschy w Kościele Prawosławnym*, Kraków 2003, s. 137.

¹⁴ *Euchologion...*, s. 448–449.

Teksty liturgiczne ku czci dzieci-męczenników

Analiza tekstów nabożeństw ku czci wybranych dzieci-męczenników pozwala na wyodrębnienie głównych tematów, na które zwracali uwagę hymnografowie. Cztery z nich pokrywają się z treścią nabożeństwa pogrzebu dziecka (często jednak w martyrologicznej interpretacji: 1) niewinność dziecka, 2) niedoświadczenie radości świata, 3) reakcja rodziców, 4) reakcja ludzi słyszających o śmierci dziecka. Cztery następne motywy dotyczą jedynie kanonizowanych dzieci. W tekstach podkreślana jest: 5) mądrość świętego dziecka, 6) dwie podstawowe i pozornie kontrastujące ze sobą cechy męczennika – jego młody wiek i bezbronność, a także męstwo i siła wiary, 7) wstawiennicza modlitewna siła męczennika w intencji innych dzieci, 8) szczególna zdolność do pocieszania cierpiących matek.

Dziecięca niewinność

Hymnografia sławiąca święte dzieci podkreśla ich niewinność wynikającą z wieku. Częstym przymiotnikiem używanym w odniesieniu do dzieci jest grecki termin „ἀπειρόκακος” (cs. неискусозлобный). Choć w polskim tłumaczeniu wykorzystano określenie „niewinny”, to jednak znaczenie wyrazu w języku greckim i cerkiewnosłowiańskim jest znacznie głębsze. Wskazuje ono bowiem, że osoba określana tym przymiotnikiem nie doświadczyła zła, nie zaznała grzechu, ani złości, pozostając wolna od skalania. W tekstach liturgicznych ten przymiotnik występuje chociażby w kontekście dzieci betlejemskich. W nabożeństwie ku ich czci (29 grudnia) czytamy: „[Herod] zabił mnóstwo niewinnych dzieci, które uczynił męczennikami”¹⁵. Tak samo określane są dzieci, które witały Chrystusa wjeżdżającego na osiołku do Jerozolimy. W pierwszej sticherze na litii wieczerni Niedzieli Palmowej śpiewamy: „Najświętszy Duch, który apostołów nauczył mówić obcymi językami, nakazuje niewinnym dzieciom hebrajskim wołać: Hosanna na wysokościach! Błogosławiony, który idzie, Król Izraela!”¹⁶.

Podobnym do poprzedniego określenia jest rzeczownik „ἀκακία” (cs. незлобие) oznaczający zaprzeczenie zła, złości, nieprawości. Najbliższym znaczeniowo polskim terminem oddającym sens słowa jest „łagodność”. Słowo to pada w pierwszym kontakionie akatysty ku czci męczennika Gabriela Zabłudowskiego: „wy-

¹⁵ *Миняя. Декабрь. Часть вторая*, Moskwa 1982, s. 434. Tłumaczenie tekstów na język polski autora artykułu.

¹⁶ *Wjazd Pana do Jerozolimy. Niedziela Palmowa*, por. on-line: <<http://www.liturgia.cerkiew.pl/pages/File/docs/festum-23-wjazd.pdf>> [20.10.2020], s. 2.

chwalmy w pieśniach ciebie, twoją dziecięcą łagodność i twe godne szacunku cierpienia”¹⁷

Innym przymiotnikiem wskazującym na dziecięcą niewinność jest termin „ἄμωμος” (cs. непорочный), pochodzący od słowa oznaczającego skazę, zmazę, zanieczyszczenie, skalanie. Święte dziecko jest zatem nieskalane. Tak określany jest m.in. Gabriel Zabłudowski. W drugiej sticherze na wieczerni ku jego czci występuje określenie „nieskalane dziecko”¹⁸. Epitet ten użyty jest także na początku trzynastego kontakionu z akatystu ku czci tego samego świętego „O, nieskalany męczenniku Chrystusowy Gabrieliu”¹⁹, czy w jednej z apostrof wychwalających męczennika w ikosie ósmym: „Witaj, nieskalany w twoim zaśnięciu”²⁰. W modlitwie do męczennika Gabriela, czytanej na zakończenie celebrowania akatystu, wierni zwracają się do świętego dziecka, podkreślając ponownie jego łagodność: „Dziecięcej łagodności stróżu i męczeńskiego bohaterstwa przykładzie, błogosławiony Gabrieliu”²¹. Święty Aleksy – najmłodszy z członków carskiej rodziny (1918 r.) – określany jest w sticherze na wieczerni, jako „baranek nieskalany”²². Hymny określają święte dziecko jako czyste lub wręcz najczystsze. W trzecim ikosie akatystu ku czci św. Gabriela podmiot liryczny kieruje do niego modlitewne pozdrowienie „Witaj, ptaszyno czysta, do gniazd niebiańskich przyjęta”²³. W każdym ikosie powtarza się refren, zwykle śpiewany uroczyście przez wszystkich wiernych zgromadzonych na modlitwie: „Witaj, Gabrieliu, męczenniku Chrystusowy i dziecię najczystsze”²⁴.

Niedoświadczenie uciech świata

Podobnie jak teksty obrzędu pogrzebu, hymny ku czci świętych dzieci wspominają, że omawiana święta postać z uwagi na swój młody wiek nie zakosztowała jeszcze doczesnego świata wraz z jego pozornymi uciechami, nie popełniła także żadnego złego czynu. Temat ten ściśle wiąże się z omawianą w poprzedniej sekcji dziecięcą niewinnością. W pierwszym ikosie akatystu ku czci męczennika Gabriela wierni zwracają się do niego modlitewnie: „Jako Anioł światłości objawi-

¹⁷ *Akatyst, życie i męczeństwo św. Gabriela Zabłudowskiego*, Białystok 2002, s. 5.

¹⁸ *Miesiąca kwietnia 20 dnia. Świętego dziecka męczennika Gabriela Zabłudowskiego*, por. on-line: <<http://www.liturgia.cerkiew.pl/pages/File/docs/festum-21-gabriel.pdf>> [20.10.2020], s. 1.

¹⁹ *Akatyst, życie...*, s. 43.

²⁰ *Ibidem*, s. 19.

²¹ *Ibidem*, s. 45.

²² *Служба святым царственным страстотерпцам. Текст утвержден Священным Синодом Русской Православной Церкви 26 января 2001 года* (журнал б/н), por. on-line: <<https://azbyka.ru/days/worship/645>> [20.10.2020].

²³ *Akatyst, życie...*, s. 17

²⁴ *Ibidem*, s. 11.

łeś się na ziemi, Gabrielu, bowiem będąc młodzieńcem żadnej niegodziwości nie popełniłeś²⁵. Omawiany motyw znalazł się w apostrofach czwartego ikosu akatysty. W jednej z nich śpiewamy: „Witaj, młoda gałązko, która rozkoszy tego świata nie zasmakowała²⁶. Warto wyjaśnić, iż cerkiewnosłowiański oryginał („Радуйся, младая ветве искуса мирских сластей не вкусившая²⁷”) zawiera jeszcze słowo „doświadczenie”. W znaczeniu dosłownym owa młoda gałązka nie doświadczyła jeszcze rozkoszy tego świata. Podobną myśl przedstawia jedno z pozdrowień modlitewnych z drugiego ikosu aktysty ku czci św. Artemiusza Werkolskiego: „Witaj, który nie doświadczyłeś rozkoszy świata²⁸”.

Modlitewne zwroty wyrażają także wspomnianą przy okazji obrzędu pogrzebu myśl, że osiągnięcie przez młodego męczennika Królestwa Niebiańskiego jest swego rodzaju rekompensatą za utracenie przezeń radości doczesnych. W akatystyce do św. Gabriela (ikos czwarty) śpiewamy: „Witaj, ziemskich dóbr pozbawiony – aby niebiańskich stać się uczestnikiem²⁹. W akatystyce do św. Artemiusza (ikos trzeci) padają słowa: „Witaj, któryś za ziemską utratę został pocieszony rajskimi rozkoszami³⁰”. Podobna myśl prezentowana jest w tekście nabożeństwa ku czci rosyjskiego świętego Dymitra Carewicza w drugiej sticherze wieczerni: „zamiast tego, co zniszczałne i przemijające, przyjąłeś to, co niezniszczalne i wieczne³¹”.

Reakcja rodziców

O ile w nabożeństwie pogrzebu dziecka opisywany jest smutek rodziców, a teksty modlitewne podejmują próbę pocieszenia, tłumacząc teologiczny sens śmierci, o tyle hymny ku czci dzieci-męczenników poruszają o wiele głębsze tematy, rozwijając tematykę udziału rodziców w eschatologicznej radości młodego cierpiętnika. Fragmenty tekstów liturgicznych mówiące o rodzicach można podzielić na trzy kategorie: 1) traktujące o smutku rodziców po utracie dziecka; 2) o smutku rodziców przemienionym w radość; 3) o pokrzepianiu dziecka idącego na męczeńską śmierć.

²⁵ *Akatyst, życie...*, s. 5.

²⁶ *Ibidem*, s. 19. Por. też drugi troparion piątej pieśni kanonu w obrzędzie pogrzebu.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Акафист святому праведному Артемию, Веркольскому чудотворцу*, por. on-line: <<https://akafistnik.ru/akafisty-russkim-svyatym/akafist-svyatomu-pravednomu-artemiyu-verkolskomu-chudotvortsu/>> [14.11.2020].

²⁹ *Akatyst, życie...*, s. 19.

³⁰ *Акафист святому праведному Артемию* [...].

³¹ *Месяца тогоже в 15-й день*, por. on-line: <<https://pravoslavie.ru/docs/may15-de5533.pdf>> [14.11.2020], s. 23.

Smutek rodziców

Dzieci idące na męczeńską śmierć są zabierane od rodziców. Mówi o tym doksastikon na „Panie, do Ciebie wołam” wieczerni ku czci męczenników betlejemskich autorstwa św. Andrzeja z Krety: „Herod niegodziwy, widząc gwiazdę świecąca bardziej niż całe stworzenie, trwożył się i niemowlęta ssące jeszcze mleko wyrwał z matczynych objęć”³². Śmierć dziecka jest dla rodziców źródłem smutku, o czym czytamy w jednej z apostrof czwartego ikosu akatysty ku czci św. Gabriela: „Witaj, który swą przedwczesną śmiercią serca ojca i matki zasmuciłeś”³³. W przypadku świętych Julity i Cyryka (matki i syna), którzy ponieśli męczeńską śmierć, hymnografia wychwala podwójny wyczyn świętej, podwójny akt męczeństwa (τὸ μαρτύριον διπλοῦν³⁴), ponieważ matka tuż przed śmiercią była świadkiem śmierci własnego dziecka: „Oczami zaś swymi widziałas śmierć syna, przez co podwójne męczeństwo przeszedłaś, o Julito”³⁵.

Niektóre z hymnów poruszają temat pocieszania rodziców po męczeńskiej śmierci dziecka, albo jeszcze w trakcie aktu męczeństwa. W doksastikonie na wieczerni (śpiewanym na apostychesach) ku czci świętych Julity i Cyryka młody męczennik zwraca się do matki z pocieszającymi słowami: „Przestań płakać, o Matko moja. Stwórca patrzy z góry i zbawi dusze nasze”³⁶. W nabożeństwie ku czci męczennika Gabriela podmiot liryczny, którym są modlący się wierni, zwraca się w jednej ze sticher do rodziców świętego: „Nie płaczcie, rodzice zabitego dziecka, którego zimne ciało przez ptaki drapieżne cudownie ochraniane znaleźliście, nie płaczcie i nie łkajcie, albowiem dziecię wasze jest już z aniołami, a jego ciało okazało się niedostępne dla zepsucia i na wieki pozostanie dla wszystkich wiernych źródłem uleczeń, na przekonanie o wierze prawdziwej i na zbawienie dusz naszych”³⁷. Warto dodać, że przytaczana stichera jest rzadkim przykładem tekstu modlitewnego, w którym zwracamy się do niekanonizowanych rodziców świętego.

Smutek rodziców przemieniony w radość

Hymnografia ku czci wspomnianego św. Gabriela pokazuje bardzo wymownie, jak płacz rodziców, którzy utracili dziecko, przemienia się w radość z powodu świętości ich syna i jego wywyższenia. W kanonie jutrzni padają słowa: „Anastazja

³² *Минея. Декабрь...*, s. 435.

³³ *Акатыст, życie...*, s. 19

³⁴ *ΤΗ ΙΕ' ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΜΗΝΟΣ*, por. on-line: < http://www.christopherklitou.com/menaia_15_july_greek.htm > [16.11.2020].

³⁵ *Минея. Июль, Часть вторая*, Moskwa 1988, s. 133.

³⁶ *Минея. Июль...*, s. 133.

³⁷ *Мiesiąца kwietnia 20 dnia...*, s. 1.

pokorna, matka męczennika Gabriela, z ojcem jego Piotrem pracowitym łązy przemienili na radość, widząc niewiedzącą chwałę swego dziecka³⁸. O przemianie płaczu w radość traktuje także jedna z apostołów czwartego ikosu akatysty ku czci tego samego świętego: „Witaj, albowiem ich [rodziców] smutek w wielką radość został przemieniony³⁹. Wspomnienie o przemianie smutku (łez) w radość ma swoje źródło w hymnografii wielkosobotniej i paschalnej, zwłaszcza w tekstach dotyczących świętych niewiast miroforów (kobiet niosących wonności).

W kanonie prezentowane są także słowa rodziców (Piotra i Anastazji), którzy sami mówią o radości z powodu konsekwencji męczeńskiej śmierci ich syna: „Okrutna jest męka, ale słodki jest raj. Bolesna jest na ziemi bezdzietność, ale niewyczerpana jest radość nasza – wołali rodzice Gabriela – bowiem od smutków ziemskich dziecię nasze przeszło do wiecznej radości⁴⁰. Tekst bazuje na kontraście – zestawia mękę i raj, bezdzietność i radość z powodu zbawienia syna. Radość rodziców przedstawiona jest z kolei jako efekt wiecznej radości, której uczestnikiem stał się młody męczennik.

Rodzice zachęcający do męczeństwa

Trzecią kategorią wspomnienia rodziców w hymnach na cześć młodych męczenników jest motyw pocieszenia dzieci w ich męczeńskiej śmierci – umacnianie w wierze łączące się z namawianiem do przyjęcia wieńca chwały cierpiętnika Chrystusowego. Postawa taka ma swoje podstawy w Piśmie Świętym. Już w Starym Testamencie Abraham gotów był z miłości do Boga ofiarować swojego syna Izaaka (Rdz 22, 1–19). Męczennicy Machabeusze byli zachęceni do męczeństwa przez swoją matkę:

Przede wszystkim zaś godna podziwu i trwałej pamięci była matka. Przyglądała się ona w ciągu jednego dnia śmierci siedmiu synów i zniosła to mężnie. Nadzieję bowiem pokładała w Panu. Pełna szlachetnych myśli, zagrzewając swoje kobiecie usposobienie męską odwagą, każdego z nich upominała w ojczystym języku. Mówiła do nich: „Nie wiem, w jaki sposób znaleźliście się w moim łonie, nie ja wam dałam tchnienie i życie, a członki każdego z was nie ja ułożyłam. Stwórca świata bowiem, który ukształtował człowieka i wynalazł początek wszechrzeczy, w swojej litości ponownie odda wam tchnienie i życie, dlatego że wy gardzicie sobą teraz dla Jego praw»” (2 Mch 7, 20–23).

O godnej podziwu i pełnej prawdziwej chrześcijańskiej mądrości postawie matki opowiadają teksty nabożeństwa ku czci męczenników Machabeuszy (1 sierpnia).

³⁸ *Святой мученик младенец Гавриил Белостокский (Заблудовский). Житие и исторический очерк. Служба. Акафист*, Charków 2003, s. 52.

³⁹ *Akatyst, życie...*, s. 21.

⁴⁰ *Святой мученик...*, s. 54.

Pierwsza stichera laudacyjna na jutrzni: „Cierpięliwa matka, do wielkiego czynu swoje dzieci namawiając, tak mówiła: «naśladowcie siwiznę [mądrość] Abrahama, byście współuczestniczyli w ofierze Izaaka»”⁴¹. O ile Machabeusze nie byli już w wieku dziecięcym, o tyle relacja rodzic-dziecko w kontekście męczeńskiej śmierci doskonale wprowadza w tematykę omawianego motywu hymnograficznego.

W historii świętych męczenników za dziedziczkę tradycji matki Machabeuszy można uznać świętą Zofię, która także z gorliwością namawiała na śmierć swoje córki. Do tej części żywota męczennic odnosi się w swojej treści akatyst ku czci świętych. W apostrofach drugiego ikosu czytamy: „Raduj się, Zofio, któraś swoje słodkie dzieci namawiała, by pogardziły sławą i bogactwem i wszelkimi rozkoszami tego zepsutego świata. Raduj się, któraś gorliwie uczyła swoje córki, by wyznawały Pana aż do krwi i za Niego umarły”⁴².

W ikosie ósmym czytamy o wewnętrznym konflikcie w sercu Zofii – smutku z powodu umierających dzieci i niezachwianej miłości do Chrystusa prowadzącej do namawiania ich do męczeńskiej śmierci: „Chociaż z natury ku łzom się skłaniała, to jednak z miłości do Chrystusa ku radości się kierowała. Smutek serca i matczyzny ból po dzieciach zostały w niej zwyciężone przez miłość do Boga. Wielką miłością córki swoje kochała, ale jeszcze bardziej życzyła im Królestwa Niebiańskiego”⁴³. Ten fragment akatysty w trzech paralelnych zdaniach oparty jest na kontraście i należy do bardzo emocjonalnych. W odniesieniu do historii św. Zofii i jej trzech córek nie sposób nie odnotować faktu, iż ostatecznie zmarła trzy dni po męczeńskiej śmierci dzieci. Swoje ziemskie życie zakończyła w rozpaczce na grobie córek.

Reakcja ludzi słyszających o męczeństwie dziecka

Śmierć męczennika sama w sobie wzbudza zachwyt i podziw. Jest także w stanie wzruszyć i zmiękczyć wiele serc. Uczucia te są o wiele głębsze, gdy mowa o męczenniku, który życie oddaje w młodym wieku. O ile w tekstach pogrzebu dzieci opisany jest smutek ludzi widzących przedwcześnie zmarłe dziecko, o tyle w hymnach ku czci dzieci męczenników wyraża się bardziej wzruszenie i podziw. W dziewiątym kontakionie akatysty ku czci św. Gabriela czytamy: „Kaźde stworzenie, słysząc o twoich mękach, pokorny młodzieńcze, wzrusza się i czci twoje cierpienia”⁴⁴.

⁴¹ *Миня. Август. Часть первая*, Moskwa 1989, s. 19.

⁴² *Акафист святым мученицам Вере, Надежде, Любви и матери их Софии*, por. on-line: <<https://akafistnik.ru/akafisty-svyatym/akafist-svyatym-muchenitsam-vere-nadezhde-lyubovi-i-materi-ikh-sofii/>> [16.11.2020].

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Akatyst, życie...*, s. 31–33.

W modlitwie na zakończenie akatysty: „Nie ma tak zatwardziałego serca, które słysząc o twoim męczeństwie, święty młodzieńcze, nie doznało wzruszenia”⁴⁵.

Mądrość dziecka-męczennika

Wiele miejsca w Piśmie Świętym poświęca się tematyce mądrości. Księgi sapiencjalne traktują jednak mądrość jako wartość nierozdzielalną od wiary, uznając człowieka niewierzącego w Boga jako pozbawionego mądrości. Nauka ta zachowuje aktualność, zwłaszcza w kontekście świętych męczenników. To właśnie oni zdają się być najmądrzejszymi odbiorcami słów „Którzy boicie się Pana, zawierzcie Mu, a nie przypadnie wasza zapłata” (Syr 2,8). Hymnografia ku czci męczenników opisuje mądrość świętych, która często nie idzie w parze z jej tradycyjnymi ziemskimi wyznacznikami – wiekiem i wykształceniem. Określenie dziecka męczennika mądrym, a w dalszym planie także mądrzejszym od oprawców, może się wydać paradoksalne, ale w perspektywie eschatologicznej jest w pełni uzasadnione.

Tematowi mądrości świętego dziecka poświęconych jest wiele tekstów ku czci Julity i Cyryka. Hymny opisują fakt „zawstydzenia” przez dziecko swojego oprawcy. To jednocześnie generalne odniesienie do mądrości w męczeństwie, ale i do konkretnego wydarzenia, kiedy Cyryk, siedzący na kolanach gubernatora Tarsu, podrapał mu twarz i wyznał wiarę chrześcijańską.

W pierwszej sticherze z wieczerni ku czci Cyryka i Julity wierni śpiewają – „Niedojrzałego oprawcę mężnie i mądrze zawstydziłeś dojrzałym umysłem, niedojrzałym zaś ciałem, męczenniku Cyryku”⁴⁶. Tekst wykorzystuje grę słów i kontrast. Oprawca był niedojrzały, bowiem nie dojrzał do zrozumienia, że Bóg, którego czczą Julita i Cyryk, jest rzeczywiście Bogiem i Stwórcą nieba i ziemi, a chrześcijaństwo jest drogą do zbawienia. I na odwrót, dojrzały był umysł świętego Cyryka, przy jednoczesnej fizycznej niedojrzałości jego ciała.

W sticherze na „Panie, do Ciebie wołam” wieczerni czytamy: „Przyjdźcie, zobaczcie wszyscy dziwny i przesławny widok: kto widział trzyletnie dziecko, które by zawstydziło oprawcę? O, cudzie! Ssąc mleko matko, wołał do karmicielki: nie bój się, matko moja, mąk okrutnego władcy świata, bowiem Chrystus jest mocą wierzających w Niego”⁴⁷. Mądrość męczennika Cyryka przejawiała się w tym, że wspierał on swoją matkę i zachęcał ją do męczeńskiej śmierci, wzywając do wyzbycia się strachu. Pocięczał ją także, by nie płakała, widząc jego śmierć. W podobnej tematyce utrzymany jest doksastikon śpiewany na apostychesach wieczerni: „Trzyla-

⁴⁵ *Akatyst, życie...*, s. 47.

⁴⁶ *Миняя. Июль...*, s. 132.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 133.

tek głosił Trójcę, a ssąc mleko umacniał matkę, wołając: Przestań płakać, o Matko moja. Stwórca patrzy z góry i zbawi dusze nasze⁴⁸.

Inny przykład młodego męczennika, którego mądrość wychwała się w hymnach liturgicznych to św. Dymitr Carewicz. W poświęconej mu drugiej sticherze z wieczerni pada zwrot do męczennika: „Ośmioletnim kwiatem młodości upiękuszony, raną męczeństwa oświecony jaśniejesz, o Mądry⁴⁹”.

Bezbronne dziecko i mężny męczennik

Hymnografia lubuje się w używaniu kontrastów. W przypadku omawianego przez nas tematu ilustruje to opis dziecka męczennika jako osoby łączącej w sobie dwa pozornie wykluczające się obrazy. Z jednej strony widzimy bezbronne, niewinne, czyste dziecko, z drugiej zaś mężnego, odważnego męczennika, bohatera. Każdy, kto oddał życie za Chrystusa, niezależnie od wieku, jest godny pochwały, naśladowania i określenia mianem żołnierza Chrystusa: „Niezwycięzeni ci żołnierze wiary zapewniali, że nie ogarniała ich rozpacz przed śmiercią. Wręcz przeciwnie – przyjmowali ją w spokoju, z niewypowiedzianą wewnętrzną radością i nadzieją⁵⁰”.

W nabożeństwie i akatyście do męczennika Gabriela zestawienie to pojawia się dość często. Na jutrzni w drugiej sticherze laudacyjnej wierni adresują do świętego dziecka modlitewne wezwanie: „Raduj się, który czystość dziecka połączyłeś z męstwem męczennika⁵¹”. W czwartym kontakionie akatysty czytamy: „ciałem bowiem będąc jeszcze dzieciątkiem, poprzez cierpliwość w męczeństwie okazałeś się mężem dojrzałym⁵²”, zaś w dwunastym ikosie: „Wielbimy pełne łagodności męstwo w twym dziecięcym ciele⁵³”. Podobna myśl pojawia się także w słowach rozpoczynających modlitwę do świętego: „Dziecięcej łagodności stróżu i męczeńskiego bohaterstwa przykładzie⁵⁴”. W innym miejscu akatysty młody męczennik określany jest mianem „niebiańskiego wojownika”: „Chrystus, widząc nieustanne nastawienie okrutnych ludzi na Niego, mianował ciebie – młodzieńcze doskonały Gabrieliu – niebiańskim wojownikiem za prawdziwą wiarę⁵⁵”.

Przedstawienie młodego męczennika jako niezwyciężonego i mężnego wojownika Chrystusowego ma za zadanie nie tylko pochwalić jego postawę, ale rów-

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ *Месеца тогоже в 15-й день...*, s. 23.

⁵⁰ N. Vasiliadis, *Misterium śmierci*, tłum. A. Bień, Białystok 2005, s. 269.

⁵¹ *Miesiąca kwietnia 20 dnia...*, s. 8.

⁵² *Akatyst, życie...*, s. 17.

⁵³ Ibidem, s. 41.

⁵⁴ Ibidem, s. 35.

⁵⁵ Ibidem, s. 11.

nież zainspirować wiernych do refleksji nad sobą i naśladowania postawy dziecka. Myśl, że dziecko było gotowe oddać życie za Chrystusa skłania do zadumy i zadania sobie przez wiernego pytania, czy byłby on w stanie postąpić podobnie. Mówi o tym jedna ze sticher ku czci św. Gabriela: „Łzy rozrzewnienia nad męką i chwałą dziecka i męczennika wylewając, bracia, zapłaczmy nad naszą nędzą i powstydzmy się swojej lekkomyślności: jeśli bowiem małe dziecko było tak mężne, to dlaczego my, mężowie, jesteśmy niedbali?”⁵⁶.

Święte dziecko jako orędownik innych dzieci

Święte dziecko jest traktowane jako naturalny adresat modlitw dzieci oraz w intencji dzieci. Analogicznie do ogłaszania świętych patronami miast, krajów i krain geograficznych, z którymi byli związani za życia, wierni nieustannie pamiętają różne cechy świętych, jak np. ich profesję czy właśnie młody wiek, co ma przełożenie na rodzaj wznoszonych modlitw. Jednym z tego przejawów jest ogłoszenie męczennika Gabriela Zabłudowskiego patronem dzieci i młodzieży.

Fakt szczególnej mocy orędownictwa młodego męczennika w intencji innych dzieci konstатовany jest w nabożeństwie ku czci św. Gabriela. W piątej pieśni kanonu z jutrzni ku czci świętego czytamy: „Rodzice smucący się z powodu chorób i cierpień dzieci swoich, przyjdźcie z wiarą do relikwii Gabriela, jest On bowiem ich wspomóżycielem przed Chrystusem, gdyż krew swoją przelał”⁵⁷. W siódmej pieśni kanonu pada zwrot do świętego: „uzdrowicielu chorych dzieci”⁵⁸. W apostrofach dziesiątego ikosu akatysty wierni śpiewają następujące zwroty laudacyjne: „Witaj, niebiański opiekunie dzieciątek. Witaj, dobrotliwy uzdrowicielu chorych i cierpiących dzieci”⁵⁹.

Święte dziecko jako pocieszyciel płaczących matek

W świętym dziecku wierni widzą też tego, kto jest w stanie pocieszyć rodziców, uśmierzyć ból straty dziecka, wysłuchać modlitwy matki i uprosić przed Majestatem Najwyższego spełnienie próśb. Za przykład posłuży po raz kolejny nabożeństwo ku czci męczennika Gabriela. W siódmej pieśni kanonu jutrzni wierni zwracają się do świętego: „Pocieszycielu smutnych matek, uzdrowicielu chorych dzieci, Gabrielu, wybrańcu Chrystusowy”⁶⁰. Na tym samym nabożeństwie w pierwszej

⁵⁶ *Miesiąca kwietnia 20 dnia...*, s. 7.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 6.

⁵⁸ *Miesiąca kwietnia 20 dnia...*, s. 7.

⁵⁹ *Akatyst, życie...*, s. 37.

⁶⁰ *Miesiąca kwietnia 20 dnia...*, s. 7.

sticherze śpiewanej po psalmach pochwalnych święty określany jest jako ten, który „szybko wysłuchuje modlitw cierpiących matek”⁶¹. W akatyście podmiot liryczny wychwala święte dziecko: „matkom martwiącym się o swoje dzieci – pocieszenie i ulgę orędownictwem swoim zsyłasz”⁶². Wśród apostołów w dziesiątym ikosie mowa o matkach, które cierpią po utracie dziecka i znajdują w św. Gabrielu uśmierzenie bólu: „Witaj, matkom szukającym ukojenia po utracie dzieci skory pocieszycielu”⁶³.

Zakończenie

Hymnografia poświęca wiele uwagi różnym aspektom wieku dziecięcego i relacji dzieci z rodzicami, prezentując je od strony zarówno czysto praktycznej, ludzkiej, jak i teologicznej – soteriologicznej oraz eschatologicznej. Niniejszy artykuł prezentuje jedynie wybrane motywy w tekstach ku czci dzieci męczenników i stanowi wprowadzenie do dalszej pogłębionej analizy.

Niniejsze rozważania zakończą refleksją, że należy częściej spoglądać na dzieci i uczyć się od nich niewinności i czystości myślenia. Psalmista Dawid śpiewa: „Z ust niemowląt i ssących zgotowałeś sobie chwałę” (Ps 8,3). Słowa te wielokrotnie cytowane są w trakcie nabożeństwa Niedzieli Palmowej. Podczas wejścia Chrystusa do Jerozolimy to właśnie dzieci radośnie i spontanicznie witały wchodzącego do miasta Zbawiciela – „Tego, na którego z bojaźnią nie mogą patrzeć cherubini, dzieci wysławiają z palmami i gałązkami, chwałę tajemniczo wyśpiewując: Hosanna na wysokościach!”⁶⁴. Mimo młodego wieku i braku doświadczenia, to właśnie dzieci swoim czystym sercem rozpoznały Syna Bożego. W pełni zrozumiały w tym kontekście stają się słowa Chrystusa: „Zaprawdę, powiadam wam: Kto nie przyjmie królestwa Bożego jak dziecko, ten nie wejdzie do niego” (Mk 10,15).

⁶¹ Ibidem, s. 8.

⁶² *Akatyst, życie...*, s. 35.

⁶³ Ibidem, s. 37.

⁶⁴ *Wjazd Pana...*, s. 2.

SUMMARY

Hieromonk Pantalejmon (Karczewski)
**The Image of Holy Children-Martyrs
in the Orthodox Hymnography**

Keywords: child, martyr, hymnography, innocence, Orthodoxy, Eastern Christianity

The present paper discusses the presentation of holy children-martyrs in the Orthodox hymnography. Eight leading themes that appear in liturgical texts are presented. Four of them are common to the motifs used in the rite of a child's funeral, and four others are reserved only for canonized children. The most attention was paid to the issue of childhood innocence and parents' reaction to premature death (from sadness, through joy of the child's salvation, to encouraging a child to suffer martyrdom for Christ). The presented examples come from the texts of services and Akathists in honor of selected holy children – mainly St. Gabriel of Zabłudów, St. Cyric and Julitta, St. Artemius of Verkola.